

A Study of Gender Agreement in Abyāna'ī Dialect

**Mohammad Mehdi
Esmaili***

Assistant Professor, Persian Languages and Literature
Department, Faculty of Letters and Humanities, Central
Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract

Gender as a nominal inflectional category is found in some modern Iranian languages, although they differ in the way this concept is realized. In this study, we investigate the gender agreement in the Abyāna'ī dialect. In other words, there are no individual formal markers (except for some nouns ending in vowels) distinguishing between the two genders. In order to determine the gender agreement in this dialect, a theoretical framework, agreement was taken as the criterion for distinguishing masculine and feminine genders. By instantiating dialect materials collected by fieldwork and through interviews with four informants, the present article seeks to determine the scope of gender agreement, namely the elements showing agreement in gender with their head nouns at the noun phrase and clause levels. The grammatical gender of the head noun determined the morphological form of some of its dependents, such as the numeral "one", attributive adjectives, demonstratives, predicative adjectives ending in /-e/, comparative adjectives, and the quantifier "more". On the clause level, on the other hand, only the third person singular form of past verbs agreed in gender either with the subject (as in the case of intransitive),

*Corresponding Author: esmaaili@fmrrrrr.a

How to Cite: Esmaili, M. (2023). A study of gender agreement in Abyāna'ī Dialect. *Language Science*, 10 (18), 245-278. doi: [10.22054/LS.2023.73653.1579](https://doi.org/10.22054/LS.2023.73653.1579).

or with the object (as in the case of transitive). Because the gender distinctions appeared in the singular but not in the plural, the gender

Keywords: gender, agreement, Abyāna'ī dialect, central dialects

1. Introduction

Grammatical gender is not observed in all languages of the world, nevertheless, together with case and number is one of the most common grammatical categories of noun declension, especially in a statistically significant number of the Indo-European languages. Studies show the commonness of this grammatical category. For example, of the 256 languages (44% to be precise) have a gender distinction. Although Old Iranian languages generally had gender, most New West Iranian languages lost gender completely. Gender is also lost in nearly most Central Iranian Dialects, that is, northwestern, southwestern, and southeastern subgroups, but gender retention is found in certain dialects of the Northeastern subgroup, namely Abuzeydābādi and Qohrudī. This article investigated the gender agreement in the Abyāne dialect, spoken in the village of Abyāne, in Esfahān province. Since agreement is mentioned as the determining criterion of grammatical gender, the purpose of this article is to investigate and determine the status of gender agreement in this dialect. In this study, the intention is to provide examples of this dialect and according to the criteria presented by the following questions: Which elements on both phrasal and clausal levels show gender agreement? What form of gender agreement is used in this dialect? And finally, does gender agreement occur between masculine and feminine in the plural number?

2. Literature Review

Among the first studies carried out on the grammatical gender in the Central Iranian dialects (CAD) and subsequently in the Abyānī

dialect, one can mention the works of Lecoq (1974; 2002), Krahnke (1976) and Yarshater (1983; 1985; 1989). In his study, Lecoq (1974: 52-53; 2002: 58-61) shows that the distinction between masculine and feminine gender is preserved in certain dialects of CPD, namely Qohrudi, Auzezdābādoq and Abyāna'ī. He also states that unlike other neighboring dialects (Qohrudi, Abuzeydābā'ī, Farizhandi and . ārandi) that have partially preserved gender in some nouns with feminine animate referents, Abyāna'ī has retained this distinction in all nouns. In all four mentioned dialects, the verb agreement enables the retention of gender, but Abtāsāfi is the only dialect that can show the feminine gender with an optional unstressed morpheme -a (which does not seem to have a special meaning). Krahnke (1976) in his study of twenty-eight Central dialects, mentions the gender retention in three dialects of Abuzeydābādi, Abāāna'ī, and Farizandi, and believes that the extent of gender marking in Abyāna'ī is unmatched by that of any modern central Iranian language. He adds that the gender of all nouns is indicated by the agreement of the definite article, adjective, demonstrative pronouns, and some third-person singular verbs, but he does not specifically explain its details. Yarshater (1983) points out that there are seven ways of indicating gender in Asyāna'ī: (1) in substantive, the feminine generally marked by an unstressed -a, which is the most important formal marker of feminine gender; (2) in adjective by the same suffix; (3) in demonstrative adjectives; (4) in the numerical adjective e/ya "a, one," which serves also as an indefinite article; (5) the copula in the second person singular (-a/-e) and in the third person singular (a/āsa); (6) in the third person singular of the past tenses of the intransitive verbs; (7) in the past transitive verbs in accord with the object.

3. Methodology

The present study has been carried out with a descriptive-analytical method to determine the status of gender agreement and its extent at both clausal and phrasal levels in the Abyāna'ī dialect. The data were collected through interviews with four Abtāsāfi informants, in an un-

three illiterate men who grew up in Ayyāne and live in Tehran, commuting repeatedly to their birthplace, and one semiliterate woman living in Abyāne, all in the 55-80 age range. A questionnaire containing about three hundred phrases and sentences was also used. Some of the examples are also taken from the conversations and stories that the author has recorded before the present study to compile a grammatical description of this dialect. The Abyāna'i examples were transcribed with the International Phonetic Alphabet.

4. Conclusion

This study shows that Abyāna'i has an agreement on both the noun phrase and clause levels. In a noun phrase, most of the dependents show agreement by taking a morphological shape corresponding to that of the head. Of course, since two of these dependents, i.e. the demonstrative pronoun and the interrogative adjective "which" that both occur before the head noun, do not always agree with their head noun, it seems that the agreement of these dependents is fading. At the clause level, intransitive verbs (only third person singular) agree with the subject while transitive verbs agree with their direct object for gender. Although Corbett (1991) states that gender agreement of a verb with a subject or direct object is less common cross-linguistically than gender agreement of an adjective with its head noun, as was mentioned in the findings, there is no difference between the two in this regard. Since in the history of Old Iranian languages, such a gender agreement between the verb and the subject or the direct object is not observed, therefore the existence of the mentioned gender agreement should be considered as the result of linguistic innovation. The presence of a single gender agreement marker, i.e. the unstressed suffix /-a/, which in addition to feminine nouns, is used for different agreement targets, can be considered similar to a particular type of gender agreement that Corbett is called alliterative concord. Because the gender distinctions appeared in the singular but not in the plural number, the gender system of Abyāna'i should be considered as a convergent type.

بررسی مطابقت جنس دستوری در گویش ایبانه‌ای

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

محمد مهدی اسماعیلی* ID

چکیده

جنس دستوری یکی از مقوله‌های دستوری اسم به شمار می‌آید که در بسیاری از زبان‌های ایرانی نو مشاهده می‌شود، گرچه نحوه متجلی شدن آن در این زبان‌ها متفاوت است. از آنجاکه جنس دستوری ایبانه‌ای (از مجموعه گویش‌های مرکزی ایران) ارتباط منسجمی با صورت واژه‌ها ندارد و نشانگرهای صوری مشخصی (به جز برخی اسم‌های مختوم به واکه) برای جنس مذکر و مؤنث موجود نیست، براین اساس برای تعیین وضعیت جنس در این گویش، طبق چارچوب نظری ارائه شده توسط کوربت، از مطابقت به عنوان مهم‌ترین معیار تشخیص جنس استفاده شده است. مقاله حاضر با ارائه شواهد و نمونه‌هایی از گویش ایبانه‌ای که به روش میدانی و از طریق مصاحبه با چهار گویشور ایبانه‌ای گردآوری شده، به دنبال آن است که گستره مطابقت جنس دستوری را مشخص سازد. این بررسی نشانگر آن بوده است که مطابقت در دو سطح گروه اسمی و بند رخ می‌دهد. جنس دستوری اسم به عنوان هسته گروه اسمی، صورت صرفی برخی از اصلی‌ترین وابسته‌های خود، مانند عدد «یک»، صفت بیانی، صفت اشاره، مسند مختوم به واکه /-a/، عدد ترتیبی، نشانه معرفه، صفت تفضیلی و حتی کمی‌نمای «بیشتر» را تعیین می‌کند و از طرفی، در سطح بند نیز بر ویژگی مطابقت فعل با فاعل (صورت سوم شخص مفرد ماضی) و مفعول (فقط در ساخت‌های ماضی) تأثیر می‌گذارد. همچنین، چون تمایز دو جنس مذکر و مؤنث فقط در شمار مفرد دیده می‌شود و در شمار جمع این تمایز منتفی است، مطابقت در ایبانه‌ای را باید از نوع همگرا محسوب کرد.

کلیدواژه‌ها: جنس دستوری، مطابقت، گویش ایبانه‌ای، گویش‌های مرکزی.

۱. مقدمه

جنس دستوری از بحث برانگیزترین مقوله‌های دستوری است که هم با جهان انتزاعی زبان ارتباط و سروکار دارد و هم با دنیای واقعی مردم (Matasočić, 2004: 13). این مقوله از آن دسته موضوعاتی بوده و هست که توجه زبان‌شناسان و غیرزبان‌شناسان را به خود جلب کرده و هرچه بیشتر مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد، جالب‌توجه‌تر هم می‌شود. بررسی جنس دستوری در علم زبان‌شناسی مسبوق به سابقه است و یکی از نخستین مقوله‌هایی است که توسط یونانیان مطرح و بررسی شد و عبارات کماکان معتبر بسیاری را در این باره می‌توان در آثار پروتاگوراس^۱، ارسطو، دیونسیوس تراکس^۲ و دیگران یافت. درباره‌ی خاستگاه جنس دستوری نظریه‌های بسیاری توسط برخی از بزرگترین زبان‌شناسان، از جمله گریم^۳، بروگمان^۴ و میه^۵ مطرح و آثار زیادی نیز در خصوص جنس دستوری در زبان‌های هندواروپایی^۶ نوشته شده است (Corbett, 1991: 308-309; Matasovič, 2004: 13-14). برخی آن را مقوله‌ای ناب دانسته‌اند که فقط در زبان‌های مردمان بافرهنگ نژاد سفید یافت می‌شود و بسیاری دیگر درباره‌ی بی‌فایده و غیرضروری بودن آن و مشکلاتی که پیش‌روی زبان‌آموز خارجی چنین زبان‌هایی قرار می‌دهد، به تفکر و تعمق پرداخته‌اند (Matasovič, 2044: 13).

با وجود اینکه جنس دستوری در همه‌ی زبان‌های دنیا مشاهده نمی‌شود، به همراه حالت و شمار از جمله معمول‌ترین مقولات تصریفی اسم (و همچنین ضمیر)، به‌ویژه در خانواده‌ی زبان‌های هندواروپایی قلمداد می‌شود. با نگاهی به مطالعات آماری می‌توان معمول و رایج بودن این مقوله دستوری را دریافت. به‌طورمثال، طبق آمار کوربت^۷ (Corbett, 2005: 127-128) که حاصل بررسی ۲۵۶ زبان است، گرچه جنس در ۱۴۴ زبان (۵۶ درصد) مشاهده نمی‌شود، ولی در ۱۱۲ زبان دیگر این تحقیق، یعنی تقریباً نزدیک به نیمی از زبان‌های بررسی شده، نظام جنس دستوری وجود دارد.

-
1. Protagoras
 2. Dionysius Thrax
 3. Grimm, J.
 4. Brugmann, K.
 5. Meillet, A.
 6. Indo-European languages
 7. Corbett, G. G.

جنس دستوری از یک نظر با دیگر مقولات تصریفی اسم تفاوت دارد. برای مثال، در زبان دارای جنسی مانند لاتین، کلمه «پا» را می توان در شمار مفرد (pēs) یا جمع (pēs. ēs)، یا حالت نهادی، مفعولی یا دیگر حالت های دستوری به کار برد و باعث تغییر شکل کلمه شد، ولی امکان انتخاب جنس مذکر، مؤنث یا خنثی برای این واژه وجود ندارد. در واقع، این اسم مذکر است و امکان تغییر در جنس آن وجود ندارد و نمی تواند صورت مؤنث یا خنثی هم داشته باشد. این به معنای آن است که جنس برخلاف دیگر مقولات اسمی مانند حالت و شماره، از ویژگی های واژگانی و ذاتی اسم است که باید در واژگان مشخص شود (M. tasović, 200:: 18).

ماتاسوویچ^۱ (191-192, 17, 2004) بر این باور است که جنس دستوری از نظر در زمانی یکی از مانا ترین مقولات دستوری و پدیده ای شدیداً منطقه ای^۲ است. طبق نظر او (Matasović, 2004: 191-192)، خانواده های زبانی یا جنس دارند یا ندارند. از این رو، زبان های متعلق به یک خانواده زبانی دارای جنس معمولاً به ندرت آن را از دست می دهند و به طریق مشابه، بعید است که زبان های خانواده های زبانی بدون جنس در تحول خود به زبان های دارای جنس تبدیل بشوند. همچنین، بررسی او (Matasović, 2004: 191-192) نشان می دهد که از مجموع حدوداً چهل زبان خانواده قفقازی^۳ شمال شرقی، فقط سه زبان و از خانواده دراویدی^۴ فقط چهار زبان به طور کامل جنس را از دست داده اند. همچنین، از خانواده زبان های هندواروپایی برخی به صورت پراکنده (ارمنی^۵ و برخی زبان های هندی - ایرانی نو^۶) این مقوله را کاملاً از دست داده اند. از سوی دیگر، از زبان های خانواده ترکی^۷، چینی - تبتی^۸، اورالی^۹ و تُنگوسی^{۱۰} حتی یک زبان هم در اثر تحول جنس دستوری به دست نیاورده است.

1. Matasović
2. areal
3. Caucasian
4. Dravidian
5. Armenian
6. Modern Indo-Iranian
7. Turkic
8. Sino-Tibetan
9. Uralic
10. Tungusic

کوربت (Corbett, 1991: 105; Corbett, 2005: 126; Corbett, 2007: 243) با اشاره به این نکته که گواه اصلی برای اثبات وجود نظام جنس دستوری (یا طبقه اسم) بیرون از خود اسم قرار دارد، معیار قطعی تشخیص جنس در زبان را مطابقت می‌داند. او تصریح می‌کند که برای پرهیز از هرگونه اشتباهی باید توجه داشت که صرف وجود اسم‌هایی مانند «عمو» *djadja* و «خواهر» *sestra* در زبان روسی، که بر مصداق‌های مذکر و مؤنث دلالت دارند، نشانه نظام جنس دستوری نیست. نشانگرهای تصریفی اسم نیز نمی‌توانند دلیلی قطعی برای اثبات وجود جنس دستوری تلقی شوند، مثل پسوند *-a* در پایان بسیاری از واژه‌های روسی که نشانه مؤنث است، ولی در دو کلمه *djadja* «عمو» و *papa* «بابا» (و چند مورد دیگر) استثنائاً نشانه مذکر است. آنچه اهمیت دارد وجود شواهد نحوی در مطابقت است. برای نمونه، در این سه عبارت از زبان روسی *moj noyyj žurnal* «مجله جدید من»، *moja novaja kniga* «کتاب جدید من» و *moe novoe pi''mo* «نامه جدید من» از سه صفت بیانی و سه ضمیر ملکی متفاوت استفاده شده که این تفاوت به سبب تمایز جنس دستوری در هسته‌های اسمی این سه گروه است. بنابراین، نظام جنسی واقعی آن است که به کمک شواهد مطابقتی نشان داده شود. او (Corbett, 1991: 106-115) عناصر نشان‌دهنده مطابقت جنس (اهداف مطابقت^۱) را به این شرح معرفی می‌کند: صفات بیانی، ضمائر اشاره، حروف تعریف معرفه و نکره، اعداد، ضمائر ملکی، صفات فعلی، افعال، ضمائر شخصی، ضمائر موصولی، قیدها، حروف اضافه و حتی متمم‌نماها. کوربت (1991: 115-123) همچنین، اشاره می‌کند که یکی از اشکال مطابقت جنس دستوری «مطابقت تجانسی»^۲ است. در این نوع مطابقت، اسم دارای نشانگر جنس دستوری خاصی است که برای عناصر هدفی که مطابقت را نشان می‌دهند نیز به کار می‌رود. مثال (۱) (Corbett, 1991: 117) از زبان سواحیلی^۳ نمونه‌ای از این گونه مطابقت است:

1) ki-kapu	ki-kubwa	ki-moja	ki-lianguka	«یک سبد بزرگ افتاد»
۷ - سبد	۷ - بزرگ	۷ - یک	۷ - افتاد	

1. agreement targets
2. alliterative concord
3. Swahili

همانگونه که مشاهده می‌شود، پیشوند ki- نشانگر اسم‌های طبقه صرفی ۷ در سواحیلی است که علاوه بر اسم kapu «سبد» به دیگر عناصر هدفِ مطابقه، یعنی صفت، عدد و فعل نیز متصل شده است.

او (Corbett, 1991: 155) همچنین، در بحث دربارهٔ رابطهٔ بین دو مقولهٔ جنس دستوری و شمار از وضعیتی باعنوان «نظام همگرا یا متقارب»^۱ نام می‌برد. در نظام همگرا گرچه در شمار مفرد تمایز جنس وجود دارد، ولی در شمار جمع یا غیرمفرد تنها یک صورت مطابقهٔ جنس مشاهده می‌شود و به عبارت دیگر، تمایز جنس دستوری در عناصر هدف از بین می‌رود. برای نمونه، در این سه عبارت از زبان آلمانی ein rot-er Stuhl «یک صندلی سرخ» (مذکر)، eine rot-e Blume «یک گل سرخ» (مؤنث) و ein Buch «یک کتاب سرخ» (خنثی) از سه صفت بیانی متفاوت استفاده شده است، ولی در صورت جمع آنها، به طور یکسان فقط صفت بیانی rot-e به کار می‌رود.^۲

ماتاسوویچ (2004: 21-24) نیز با بهره‌گیری از تحقیق جامع کوربت با اشاره به وجود چندین مؤلفهٔ رده‌شناختی برای مقایسهٔ نظام‌های جنس در زبان‌های جهان، از پنج مؤلفهٔ زیر برای بررسی زبان‌های هندواروپایی استفاده کرده است: جنس آشکار^۳ در برابر جنس پنهان^۴، تعداد جنس دستوری، اصول تخصیص جنس دستوری، جنس پیش فرض^۵ و گسترهٔ مطابقهٔ جنس دستوری^۶ که منظور از آن، مؤلفهٔ عناصر و اجزای نشاندهندهٔ مطابقه در دو سطح گروه اسمی و بند است.

از آنجا که مطابقه به عنوان اصلی‌ترین معیار وجود جنس دستوری ذکر شده، هدف مقاله حاضر بررسی و تعیین وضعیت این موضوع در گویش ایبانه‌ای^۷ از مجموعه گویش‌های مرکزی ایران است. در این مطالعه، قصد بر آن است که با ارائه نمونه‌هایی از این گویش و با توجه به معیارهای ارائه شده در پژوهش‌های کوربت (1991) و ماتاسوویچ

1. convergent system

۲. مثال‌های آلمانی برگرفته از ولوپیلای (166-165: 2012) هستند.

3. overt

4. covert

5. default

6. the scope of gender agreement

۷. روستای ایبانه در شمال غرب نطنز واقع است. ایبانه و گویش آن در محل به ترتیب //vijun/ و /rɔssi/ نام دارند.

(2004)، به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که چه عناصری در دو سطح گروه اسمی و بند، مطابقه را نشان می‌دهند. همچنین، چه شکلی از مطابقه جنس در این گویش کاربرد دارد؟ و سرانجام آنکه، آیا مطابقه جنس در شمار جمع نیز میان مذکر و مؤنث رخ می‌دهد؟

۲. پیشینه پژوهش

از میان اولین پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه جنس دستوری گویش‌های مرکزی ایران و متعاقباً گویش ایبانه‌ای، باید از آثار لکوک^۱ (1974; 2002)، کرانکه^۲ (1976) و یارشاطر^۳ (1983; 1985; 1989) نام برد. لکوک (61-58; 2002; 52-53; 1974) در بررسی خود از گویش‌های مرکزی، با اشاره به وجود جنس دستوری در سه گویش قهرودی، ابوزیدآبادی و ایبانه‌ای، این نکته را هم عنوان می‌کند که برخلاف دیگر گویش‌های همجوار که جنس را به صورت جزئی و منحصرأ در برخی اسامی با مصداق جاندار مؤنث حفظ کرده‌اند، ایبانه‌ای در همه اسامی این تمایز را حفظ کرده است. در هر سه گویش مذکور مطابقه فعلی امکان تشخیص جنس را می‌دهد و تنها ایبانه‌ای است که می‌تواند جنس مؤنث را با تکواژ اختیاری و بدون تکیه^a- (که به نظر نمی‌رسد ارزش معنایی خاصی داشته باشد) نشان بدهد.

کرانکه (237: 1976) در تحقیق خود از بیست‌وهشت گویش مرکزی، ضمن عنوان کردن وجود جنس در سه گویش ابوزیدآبادی، ایبانه‌ای و فریزندی، معتقد است که گستردگی و دامنه مقوله جنس دستوری در هیچ گویش مرکزی دیگری قابل مقایسه و به اندازه ایبانه‌ای نیست. او می‌افزاید که جنس در تمامی اسم‌ها به وسیله مطابقه حرف تعریف و صفت، ضمائر اشاره و مطابقه فعل سوم شخص مفرد نشان داده می‌شود، ولی وی به جزئیات آن به طور مشخص نمی‌پردازد.

یارشاطر (1983) اشاره می‌کند که تمایز جنس در گویش ایبانه‌ای در موارد زیر مشاهده می‌شود: (۱) در اسم معمولاً با پسوند بدون تکیه^a-، یعنی مهمترین نشانگر صوری جنس مؤنث؛ (۲) در صفت بیانی با همین پسوند؛ (۳) در صفات اشاره؛ (۴) در صفت

1. Lecoq, P.
2. Krahnke, K. J.
3. Yarshater, E.

شمارشی و نشانه نکره، با دو عدد متفاوت e/ya «یک»؛ (۵) در فعل ربطی دوم شخص و سوم شخص مفرد؛ (۶) در صیغه سوم شخص مفرد ماضی افعال لازم؛ (۷) در فعل ماضی متعدی هنگام مطابقه با مفعول.

یارشاطر در دیگر اثر خود (1985: 727-745) به بررسی تمایز جنس دستوری در گویش‌های منطقه کاشان و دیگر مناطق همجوار آن (مانند دلجان، آرانی، بیدگلی، ابوزیدآبادی، قهرودی، جوشقانی و ایبانه‌ای) پرداخته است. در این اثر، به مانند آنچه در اثر قبلی او درباره گویش‌های تاتی (1969) نیز گفته شده بود، پسوند فاقد تکیه a- مهمترین نشانگر صوری جنس مؤنث در اسم، ضمیر و صفت معرفی شده، مانند کلمات mārjun «گره‌نر» و mārjuna «گره‌ماده»؛ درحالی که در گویش جوشقانی این تمایز با پسوند‌های e- (مؤنث) و a- (مذکر) نشان داده می‌شود، مانند varge «ماده گرگ» و varga «گرگ». در این اثر به تطابق (مطابقه) صفت و فعل با اسم در گویش‌هایی که نشانگر صوری جنس ندارند نیز اشاره شده، مانند böz esbide «بز سفید» در ابوزیدآبادی و sūra göla «گل سرخ» در ایبانه‌ای.

امینی ایبانه (۱۳۷۳: ۳۹-۴۰) در پایان‌نامه خود تنها نشانه جنس را وجود دو صفت شمارشی با دو تلفظ متفاوت برای عدد یک در نظر می‌گیرد. او اضافه می‌کند که دلیل خاصی برای این که بعضی اشیاء را مذکر و بعضی را مؤنث می‌شمارند، وجود ندارد و نمی‌توان قاعده خاصی برای آن در نظر گرفت. آهنی (۱۳۷۳) نیز در توصیف خود از این گویش، در بحث عناصر هسته و وابسته گروه اسمی، به صورت پراکنده به وجود جنس دستوری مذکر و مؤنث اشاره کرده است. صنعتی (۱۳۹۴ الف: ۱۰۹؛ ۱۳۹۴ ب: ۲۰) به تمایز جنس این گونه اشاره کرده و چنین بیان داشته که این تمایز را می‌توان با به کار گرفتن دو واژه یا واژگونه‌ای مشخص کرد که برای عدد «یک» وجود دارند. او این نکته را هم خاطر نشان کرده که گویشوران دلیل مذکر و مؤنث بودن واژه‌ها را نمی‌دانند، ولی هنگام به کار بردن واژه‌های جدید و وارداتی مانند موبایل و غیره، با استفاده از شم زبانی خود از آنها مذکر و مؤنث می‌سازند.

از دیگر گویش‌های مرکزی یا زیرگروه‌های حاشیه‌ای مربوط به آنها که به وجود مقوله جنس در آنها اشاراتی شده است، می‌توان موارد زیر را نام برد: گویش جوشقانی

(رضایی و رضویان، ۱۳۹۵)؛ گویش و فسی (شفایی و یوسفی، ۱۳۹۹) و گویش آمره‌ای (امینی و راسخ مهند، ۱۴۰۰).

اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر در آن است که تاکنون به‌جز چند اشاره کوتاه و فهرست‌وار و گهگاه با ارائه مثال‌های اشتباه در برخی منابع یادشده، توصیف دقیق و فراگیری از وضعیت مطابقت جنس دستوری ایبانه‌ای انجام نگرفته است. در ضمن، این گویش از جمله گویش‌های ایرانی است که به دلایل مختلف (از جمله کاهش جمعیت آن به عده‌ای سالمند) از چند دهه پیش در شرف نابودی و زوال کامل قرار گرفته است.

۳. روش

پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی، برای تعیین وضعیت مطابقت جنس دستوری و گستره آن در دو سطح گروه اسمی و بند در گویش ایبانه‌ای انجام گرفته است. داده‌ها تماماً به صورت گفتگوی حضوری با چهار گویشور ایبانه‌ای (شامل سه مرد باسواد، بزرگ‌شده ایبانه و ساکن تهران، ولی در رفت آمد مستمر با زادگاه خود و یک زن کم‌سواد ساکن ایبانه، همگی در رده سنی ۵۵ تا ۸۰ سال) و با استفاده از پرسشنامه‌ای شامل حدود سیصد عبارت و جمله گردآوری شده است. برخی از مثال‌ها نیز برگرفته از مکالمات و داستان‌هایی هستند که نگارنده پیش از تحقیق حاضر برای تدوین کتابی به منظور توصیف جامعی از این گویش ثبت و ضبط کرده است. مثال‌های گویشی ارائه شده در بخش بعدی با الفبای آوایی بین‌المللی^۱ واج‌نویسی شده‌اند.

۴. یافته‌ها

از آنجا که ممکن است مطابقت جنس دستوری در سطح وسیعی از اجزای کلام رخ بدهد، پس گستره مطابقت جنس دستوری، یعنی تعداد عناصر و وابسته‌های هدفی که از حیث جنس با هسته مطابقت می‌کنند، مهم تلقی می‌شود (Matasoić, 1991: 106-115; Corbett, 1991: 106-115).

1. International Phonetic Alphabet (IPA)

206-203: 2004). در این بخش این عناصر در دو سطح گروه اسمی و بند بررسی شده‌اند.^۱

۴-۱. مطابقه در سطح گروه اسمی

مجموع وابسته‌هایی که در گروه اسمی با هسته اسمی مطابقه نشان می‌دهند هشت مورد هستند. برخی از این وابسته‌ها قبل و برخی پس از هسته اسمی واقع می‌شوند.

۴-۱-۱. مطابقه عدد (صفت شمارشی) «یک»

بر اساس تحقیقات انجام گرفته، گرایشی فراگیر دیده می‌شود مبنی بر اینکه اعداد اصلی کوچکتر رفتاری مانند صفات دارند و معمولاً با هسته اسمی مطابقه می‌کنند و برعکس، اعداد بزرگتر رفتاری مانند اسم‌ها دارند و با هسته اسمی هیچ مطابقه‌ای نشان نمی‌دهند (Corbett, 1991: 135). برای نمونه، در هندواروپایی آغازین فقط اعداد ۱ تا ۴ چنین وضعیتی داشته‌اند (Mataoović, 2004: 204). در ایبانه‌ای از میان اعداد اصلی، فقط عدد «یک» (که نشانه نکره هم هست)، با هسته اسمی پس از خود مطابقه می‌کند و به لحاظ جنس دارای دو صورت متفاوت است: تکواژ /// برای مذکر و تکواژ /ja/ برای مؤنث^۲، مانند مثال‌های جدول (۱):

جدول ۱. مطابقه عدد «یک» با اسم

اسم‌های مؤنث		اسم‌های مذکر	
یک پیرزن	ja pirazan	یک پیرمرد	?e piramerd
یک دختر (فرزند مؤنث)	ja dōta ³	یک پسر (فرزند ذکور)	?e pyr
یک دختر	ja dōte	یک پسر	?e pyra
یک اسب	ja ?asb	یک نر	?e ?ar
یک مسجد	ja mazge	یک خانه	?e kaja
یک شپش	ja ?efbeʃ	یک رتیل	?e bōhl

۱. در برخی منابع agreement «مطابقه» فقط برای مطابقه در سطح بند به کار رفته و برای مطابقه در سطح گروه اسمی از اصطلاح concord «مطابقت» استفاده شده است.

۲. عدد «یک» در شمارش پی‌درپی اعداد اصلی به صورت /jak/ تلفظ می‌شود.

۳. واژه /a/ در جایگاه پایان واژه (به جز واژه منحصر به فرد e'ra «آره») همواره فاقد تکیه است.

عدد «یک» در صورت حذف و نبود اسم معدود، همچنان از لحاظ جنس دستوری با اسم معدود خود مطابقت می‌کند و به دو شکل متفاوت ذکر شده ظاهر می‌شود. دو جمله (۲) و (۳) نشانگر این موضوع هستند^۱:

- 2) sa fʃaʁu-[ʔ]a=m dard-a ʔe=m mkk va-ka
 سه ج - داشت عامل=یک (ذ) کرد - پیشوند گم
 عامل=ج - چاقو (ذ) سه چاقو داشتم. یکی را گم کردم.
- 3) sa sɔv-a=j dard-a ja=j syr bø-[j]a
 سه ج - داشت عامل=یک (ذ) و - بود سرخ
 عامل=ج - سیب (ذ) سه سیب داشت. یکی اش سرخ بود.

همانگونه که از دو مثال (۲) و (۳) مشخص است، بقیه اعداد اصلی تمایز جنس را نشان نمی‌دهند و برای هر دو جنس صورت یکسانی دارند. گفتنی است که پی‌بست /e/ که معادل یای نکره در فارسی است، برای هر دو جنس صورت ثابتی دارد، مانند مثال‌های (۴) و (۵):

- 4) e kɔr=e یک کاری
 یک (ذ) نکره‌ساز=کار (ذ)
- 5) ja ʔasb=e یک اسبی
 یک (ذ) نکره‌ساز=اسب (ذ)

نکته قابل توجه این که یکی از رایج‌ترین نشانگرهای جنس مؤنث در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو، مانند پشتو، تاتی، کردی و همچنین ابیانه‌ای، پسوند بی‌تکیه -a است. براین اساس، می‌توان صورت مؤنث عدد «یک» در ابیانه‌ای را حاصل اضافه شدن پسوند بی‌تکیه یادشده به صورت مذکر این عدد محسوب و آن را اینگونه بازسازی کرد:

- 6) *e-a > *ia > ja «یک» (مؤنث)

۱. نشانه‌های اختصاری به کاررفته در این بخش به این شرح‌اند: ذ (مذکر)، و (مؤنث)، ج (جمع)، مع (=معرفه)، فا (=حالت فاعلی)، غ فا (=حالت غیرفاعلی)، ۱ش م (=اول شخص مفرد)، ۲ش م (=دوم شخص مفرد)، ۳ش م (=سوم شخص مفرد)، ۳ش ج (=سوم شخص جمع). واج‌های داخل قلاب میانجی هستند و برای همین توضیح ندارند.

۴-۱-۲. مطابقت نشانه معرفه

کوربت (1991: 139) به نقل از گرینبرگ^۱ (1978: 75-78) عنوان می‌کند که حروف تعریف معرفه‌ای که در برخی زبان‌های جهان (از جمله زبان‌های رومیایی^۲) دیده می‌شوند بعدها در اثر تحول ضمائر اشاره (که از رایج‌ترین عناصر مطابقت هستند) در آن زبان‌ها پدید آمده‌اند و به همین دلیل، معمولاً با هسته اسمی مطابقت می‌کنند. در ابیانه‌ای نشانه معرفه مانند آنچه در فارسی گفتاری دیده می‌شود، به صورت پسوند ظاهر می‌گردد و از لحاظ جنس دو صورت جداگانه دارد: تکواژ /-// (مذکر) و تکواژ /-e/ (مؤنث):

- 7) . øʃøæ-a (شتره معرفه)
مع.ذ - شتر
- 8) ?asb-e (اسبه معرفه)
مع.ؤ - اسب

استفاده از نشانگر معرفه پس از اسم خاص مردان و زنان رایج است، مانند مثال‌های ذکر شده در جدول (۲):

جدول ۲. نشانه معرفه با اسم‌های خاص مردان و زنان

اسم‌های خاص مردان		اسم‌های خاص زنان	
?alikbar-a	علی اکبر	kavkab-e	کوکب
?ovrəhim-a	ابراهیم	søn?at-e	صنعت
?esma?el-a	اسماعیل	gavhar-e	گوهر
bølbøl-a	ابوالقاسم	(?omma)kørsun-e	(أم) کلثوم

مثال‌های زیر کاربرد این گونه اسم‌های خاص را در جمله نشان می‌دهند:

- 9) man ?inəs-e? ?az bahrmmə=?nn من را می‌شناسی؟ من بهرام ام
من (غ‌فا) ۲شم - شناس من (فا) = مع.ذ - بهرام

1. Greenberg, J. H.
2. Romance

- 10) kørsun-e ʃɔʒi dar-e-redʒ-e کلثوم چای می‌ریزد.
 ۳م - ریز - نمود ناقص - پیشوند چای (ذ) مع.ؤ - کلثوم

۴-۱-۳. مطابقت ضمیر اشاره

ضمیرهای اشاره نیز مانند حروف تعریف معرفه (که در ۴-۱-۲ به آن اشاره شد) از رایج‌ترین عناصر مطابقت محسوب می‌شوند (Corbett, 1991: 106, 139). ضمیر اشاره ایبانه‌ای که در نقش صفت اشاره هم کاربرد دارند در جدول (۳) معرفی شده‌اند.

جدول ۳. ضمیر اشاره ایبانه‌ای

ضمیر اشاره نزدیک		ضمیر اشاره دور	
nen	این (مذکر)	nun	آن (مذکر)
nen-a	این (مؤنث)	nuna	آن (مؤنث)
nema / noma	اینها (مذکر و مؤنث)	numa	آنها (مذکر و مؤنث)

از میان ضمیر اشاره جدول شماره (۳)، فقط ضمیر اشاره مفرد «این» و «آن» با اسم همراهشان از نظر جنس مطابقت می‌کنند، مانند:

- 11) a. nen / nun me.a این/آن مرد
 آن (ذ) / این (ذ) مرد (ذ)
 b. nen-a / nun-a zane این/آن زن
 آن (ذ) / این (ذ) زن (ؤ) - آن / او - این
- 12) a. nen / nun vahi این/آن بزغاله
 آن (ذ) / این (ذ) بزغاله (ذ)
 b. nen-a / nun-a ɔɔ این/آن گاو
 آن (ذ) / این (ذ) گاو (ؤ) - آن / او - این
- 13) a. nen / nun jenna این/آن هاون
 آن (ذ) / این (ذ) هاون (ذ)
 b. nen-a / nun-a aazgun-a این/آن دیگ
 آن (ذ) / این (ذ) دیگ (ؤ) - آن / او - این

از آنجا که در مواردی گویشوران مطابقت مذکور را رعایت نمی کردند، به نظر می رسد این مطابقت در حال از بین رفتن است. نکته مهم آنکه در صورت های جمع، مطابقت صفت اشاره با هسته اسمی دیگر نه از لحاظ جنس، بلکه فقط از لحاظ شمار رخ می دهد:

14)	a.	nema / numa	merd-a	این / آن مردها
		آنها / اینها	ج - مرد (ذ)	
	b.	nema / numa	zan-a	این / آن زن ها
		آنها / اینها	ج - زن (ؤ)	
15)	a.	nema / numa	vahi-[j]a	این / آن بزغاله ها
		آنها / اینها	ج - بزغاله (ذ)	
	b.	nema / numa	ɔɔ-[ʔ]a	این / آن گاوها
		آنها / اینها	ج - گاو (ؤ)	

یادآور می شود که صورت مفرد و جمع اسم های مؤنث مختوم به واکه بی تکیه a- یکسان است و تمایز شمار در این موارد فقط به واسطه ضمیر اشاره (یا صفت بیانی و فعل) نشان داده می شود. به عبارت دیگر، نشانه مؤنث و نشانه جمع یکسان و یک شکل هستند. محققان قبلی مانند لُکوک (2002; 1974) و یارشاطر (1983) به اشتباه نشانه تأنیث را واکه بی تکیه a- و نشانه جمع را واکه تکیه دار a- پنداشته اند، در صورتی که هر دو صورت کاملاً یکسان و فاقد تکیه اند. بر اساس مثال های ذکر شده در (۱۶)، تکیه در هر دو صورت مؤنث و جمع بر روی واژه sadd «نردبان» واقع شده است:

16)	a.	nen(-a) / nun(-a)	'sard-a	این / آن نردبان
		این (ؤ -) / آن (ؤ -)	ؤ - نردبان (ؤ)	
	b.	nema / numa	'sard-a	این / آن نردبان ها
		آنها / اینها	ج - نردبان (ؤ)	

در صورت جمع اسم های مذکر مختوم به واکه a- نیز، به جای اضافه شدن نشانه جمع، واکه پایانی به واکه e- تغییر می یابد:

- 21) a. qe mera lu. یک مردِ لوچ
 (ذ) یک (ذ) مرد لوچ
 b. ja zane lutt -a یک زنِ لوچ
 (ؤ) یک (ؤ) زن (ؤ) لوچ
- 22) a. ?e pyra vijundz یک پسر ایبانه‌ای
 (ذ) یک (ذ) پسر ایبانه‌ای
 b. ja dote vijundz-a یک دختر ایبانه‌ای
 (ؤ) یک (ؤ) دختر (ؤ) ایبانه‌ای
- 23) a. ?e baxori bargi یک بخاری برقی
 (ذ) یک (ذ) بخاری برقی
 b. ja fxor. bar. i-[j]a یک چراغِ برقی (= فانوس)
 (ؤ) یک (ؤ) چراغ (ؤ) برقی

در آن دسته از اسم‌های مؤنث که خود مختوم به واژه بی تکیه /a/ هستند، با وصل شدن نشانه مؤنث‌ساز به صفت بیانی، موصوف و صفت مؤنث نشانگر واحدی خواهند داشت که این موردی از رخداد مطابقت تجانسی مورد اشاره کوربت (1991: 117) است:

- 24) fav-a tarik-a شب تاریک
 (ؤ) - شب (ؤ) - تاریک
- 25) sol-a nug-a سال نو
 (ؤ) - سال (ؤ) - نو
- 26) dez-a geli-[j]a دیزی گلی
 (ؤ) - دیزی (ؤ) - گلی
- 27) rrr-a ?ovi-[j]a آسیابِ آبی
 (ؤ) - آسیاب (ؤ) - آبی

شایان ذکر است که آن دسته از صفات بیانی که مختوم به واژه /// (در فارسی معاصر مختوم به واژه /e/) هستند، در صورت مؤنث خود، استثنائاً به جای اضافه شدن پسوند

بی تکیه /-a/ واکه پایانی شان به /e/ تغییر می یابد. برخی از این صفات در جدول (۴) آمده اند:

جدول ۴. صفات بیانی مختوم به واکه های /a/ (مذکر) و /e/ (مؤنث) در ابیانه ای

فارسی	صفت مؤنث	صفت مذکر	فارسی	صفت مؤنث	صفت مذکر
دیوانه	divun-e	divun-a	خسته	χass-e	χass-a
شکسته	hemard-e	hemard-a	تشنه	ten-e	ten-a
تازه	təz-e	təz-a	یکه (تنها)	jakk-e	jakk-a

مثال های زیر کاربرد این گونه صفات بیانی را با اسم موصوف نشان می دهند:

- 28) a. ?e pyra divun-a یک پسر دیوانه
b. ja døte divun-e یک دختر دیوانه
- 29) a. ?e pyr aagundz-a یک فرزند پسر تک
b. ja døta jəgundz-e یک فرزند دختر تک
- 30) a. ?e mrr a vadgøhr-a یک مرد پرخاشگر
b. ja zane vadgøhr-e یک زن پرخاشگر
- 31) a. ?e χorus zij-a یک خروس زنده
b. ja karga zij-e یک مرغ زنده

این مطابقه در بیشتر ترکیباتی که در اثر تحول تبدیل به اسم مرکب شده اند، مانند نمونه های زیر هم دیده می شود (کلمات مختوم به // /-/ مذکر و کلمات مختوم به /-e/ مؤنث اند):

- 32) dōnda syr-a زنبورِ قرمز
- 33) lylalə syr-e مری (لفظ به لفظ: روده سُرخ)
- 34) ?asb fju?nn-e آخندک (لفظ به لفظ: اسب چوبین)
- 35) dʒəlgəva thh-ker-ven-a جُلِ زیر منقلِ کُرسی (لفظ به لفظ: جُلِ تَه تنور گُستر)

به مانند آنچه دربارهٔ صفات اشاره نیز گفته شد، مطابقتِ صفتِ بیانی با هستهٔ اسمی در صورت‌های جمع، دیگر نه از لحاظ جنس، بلکه فقط از لحاظ شمار رخ می‌دهد. مثال شمارهٔ (۳۶) که صورت جمع مثال (۱۹) است، تأییدی بر این موضوع است که مطابقتِ جنس دستوریِ صفتِ بیانی با موصوفش فقط در شمار مفرد رخ می‌دهد و بنابراین، نظام مطابقتِ این گویش از نوع همگرا است:

- 36) a. garmvv-e gørd-a گرمابه‌های بزرگ
ج - گرمابه (ذ) ج - بزرگ
- b. mazge gørd-a مسجدهای بزرگ
ج - بزرگ مسجد (ؤ.ج)

۴-۱-۵. مطابقتِ صفتِ تفضیلی

صفت تفضیلی مانند صفت بیانی پس از موصوف قرار گرفته و همانگونه که در مثال (۳۷) نیز مشخص است، با موصوف مطابقت می‌کند. نشانهٔ مطابقتِ مذکر و مؤنث مانند نشانهٔ معرفه به ترتیب دو تکواژ // -/ و /-e/ هستند:

- 37) a. pyr gørd-tar-α=j døkøα=a
پسر آش‌م‌ذ = نشانهٔ صفت تفضیلی - بزرگ است = دکتر
پسر بزرگترش دکتر است.
- b. døta gørd-tar-e=j døkøα=a
دختر آش‌م‌ؤ = نشانهٔ صفت تفضیلی - بزرگ است = دکتر
دختر بزرگترش دکتر است.

۴-۱-۶. مطابقتِ عددِ ترتیبی

عدد ترتیبی نیز مانند صفت بیانی با قرار گرفتن پس از موصوف با آن مطابقت می‌کند.

- 38) a. fy døjzømin-α=j dži ba-mard
شوهر آش‌م‌ذ - دومین هم مُرد - پیش فعل
شوهرِ دومش هم مُرد.
- b. zan døjzømin-e=j dži ba-mard-a
زن آش‌م‌ؤ - دومین هم مُرد - پیش فعل
زنِ دومش هم مُرد.

زن‌ها پاره‌ای‌شان (بعضی‌شان) رفتند.

۴-۱-۸. مطابقت صفت پرسشی «کدام»

از میان صفت‌های پرسشی، تنها صفت پرسشی /kømin/ «کدام» گاهی با اسم هسته مطابقت می‌کند. در این موارد، نشانه‌های معرفه که قبلاً معرفی شدند به آخر صفت پرسشی متصل می‌شوند. به دلیل آنکه این مطابقت فقط توسط یکی از گویشوران، آن هم در محدود مواردی انجام گرفت، به نظر می‌رسد این مورد از مطابقت از بین رفته باشد.

44) a. kømin(-ll) pyra ba-ʃʃø?
کدام (ذ) کددام پسر ذ رفت - پیش فعل
کدام پسر رفت؟

b. kømin(-e) døte ba-tt-a?
کدام (ؤ) کددام دختر.ؤ رفت - پیش فعل
کدام دختر رفت؟

45) a. kaja=ʃi kømin(-) kyʃa dar=a?
کجا=خانه.ذ کدام کوچک.ذ است=در
خانه‌شان در کدام کوچک (ذ) است؟

b. kaja=ʃi kømin(-e) χijob un dar=a?
کجا=خانه.ذ کدام (ؤ) کددام خیابان.ؤ است=در
خانه‌شان در کدام خیابان (ؤ) است؟

۴-۲. مطابقت در سطح بند

عناصری که در سطح بند مطابقت جنس دستوری را نشان می‌دهند موارد زیرند:

۴-۲-۱. مطابقت فعل «بودن» و «شدن» با نهاد (در زمان‌های ماضی)

فعل «بودن» در هر سه نقش خود، یعنی به عنوان فعل اصلی (در معنای «وجود داشتن»)، فعل ربطی و فعل کمکی، در صورت سوم شخص مفرد زمان‌های ماضی، از لحاظ جنس دستوری با نهاد مطابقت می‌کند. همانطور که از مثال‌های بعدی مشخص است، دو صورت vda و $bøja$ برای دلالت بر جنس مؤنث و صورت $bø$ برای دلالت بر جنس مذکر ماضی

ساده فعل «بودن» کاربرد دارند. تکواژ گونه‌های $b\emptyset ja$ و vvd که برای دلالت بر جنس مؤنث به کار می‌روند و با اضافه شدن ند بی‌تکیه a - (رایج‌ترین نشانگر جنس مؤنث) به تکواژ $b\emptyset$ ساخته شده‌اند، در بافت خاصی به کار می‌روند: $b\emptyset ja$ پس از کلمات مختوم به همخوان و پی‌بست vvd فقط پس از واژه‌های مختوم به واکه، مانند جملات نمونه زیر:

- 46) a. $\text{?e va}\text{ʃa } b\emptyset$ یک بچه بود. (بچه (ذ) یک (ذ)
 b. $\text{?e m}\text{ao } b\emptyset$ یک مار بود. (مار (ذ) یک (ذ)
 c. $\text{ae } \text{?}^{\text{?}}\text{oly } b\emptyset$ یک قالی بود. (قالی (ذ) یک (ذ)
- 47) a. $\text{ja } \text{?asi } b\emptyset\text{-[j]a}$ یک اسب بود. (اسب (ؤ) یک (ؤ) - بود
 b. $\text{ja } \text{me}\text{ʃ } b\emptyset\text{-[j]a}$ یک میش بود. (میش (ؤ) یک (ؤ) - بود
- 48) a. $\text{ja } \text{lu}=\text{vd-a}$ یک روباه بود. (بود=روباه (ؤ) یک (ؤ)
 b. $\text{ja } \text{malyja}=\text{vd-a}$ یک گربه بود. (بود=گربه (ؤ) یک (ؤ)

در جملات زیر نیز که فعل «بودن» به عنوان فعلی ربطی ماضی با مسند به کار رفته است، مطابقت صورت سوم شخص مفرد این فعل با نهاد مشاهده می‌شود، ولی مسند مطابقت نمی‌کند:

- 49) a. $\text{ʃy}=\text{j } d\text{ʒ}\emptyset\text{vun } b\emptyset$ شوهرش جوان بود.
 b. $\text{zan}=\text{i } d\text{ʒ}\emptyset\text{vun } b\emptyset\text{-[j]a}$ زنش جوان بود.
- 50) a. $\text{pyr}=\text{i } d\text{eruv}d\text{ʒ}\emptyset\text{gn } b\emptyset$ پسرش دروغگو بود.
 b. $\text{d}\emptyset\text{t}=\text{j } d\text{eruv}d\text{ʒ}\emptyset\text{gn } b\emptyset\text{-[j]a}$ دخترش دروغگو بود.

- 51) a. nen ɣar ʔesbej bø این خر سفید بود.
 b. nen(-a) ʔasb ʔesbej bø-[j]a این اسب سفید بود.

البته در معدود مثال‌هایی، از جمله مثال (۵۲) که اولین بیت از یک شعر کودکانه است و در آن مسند بعد از فعل ربطی آمده، مطابقه صورت گرفته است:

- 52) ja lu=vd-a luʔin-a gerd=ø guluʔin-a
 (ؤ) یک (ؤ) - بود=روباه (ؤ) - روباه صفت (ربط)=گرد (ؤ) - قلمبه و (ربط)=گرد (ؤ) - روباه صفت، گرد و قلمبه.

در مثال‌های (۵۳) تا (۵۵) که به ترتیب صورت مضارع جملات (۴۹) تا (۵۱) هستند، مشاهده می‌شود که هیچ مطابقه‌ای بین فعل ربطی (و همچنین مسند) با نهاد رخ نمی‌دهد.

- 53) a. ʃy=j dʒøvun=a شوهرش جوان است.
 b. zan=i dʒøvun=a زنش جوان است.
 54) a. pyɾ=i dørudʒdɔn=a پسرش دروغگو است.
 b. døt=j dørudʒdɔn=a دخترش دروغگو است.
 55) a. nen ɣar ʔesbe==a این خر سفید است.
 b. nen(-a) ʔasb ʔesbej=a این اسب سفید است.

چون دو ستاک حال و گذشته فعلِ bøjan «بودن» در معنی «شدن» نیز به کار می‌رود، مطابقه مذکور در بالا درباره فعل ربطی «شدن» نیز صادق است، مانند مثال‌های زیر:

- 56) a. pyɾ=ød gørd ba-bø پسر بزرگ شد.
 døt=d gørd ba-vd-a دختری بزرگ شد.
 57) a. pyɾ=ød gørd ba-vd-a-bø پسر بزرگ شده بود.
 døt=d gørd ba-vd-e-vd-a دختری بزرگ شده بود.

۲-۲-۴. مطابقت فعل اصلی «بودن» با نهاد (در زمان مضارع)

فعل «بودن» در معنی «وجود داشتن» فقط در سوم شخص مفرد زمان مضارع اخباری، دو صورت متفاوت /hasi/ (برای مذکر) و /hasa/ (برای مؤنث) «هست» دارد. صورت دیگر این فعل، یعنی /ha/ «هست» که فاقد تمایز جنس است و گاه با فعل /a/ «است» نیز جایگزین می‌شود، فقط در صورت وجود قید مکان در جمله به کار می‌رود. مثال‌های زیر بیانگر این مطلب‌اند:

- 58) a. pija=ji hasi? پدرت هست؟
b. moja=ji hasa? مادرت هست؟

- 59) ?etan kaja va ha? کسی (در) خانه هست؟

- 60) a. pija=ji ka.a va=aa? پدرت (در) خانه است؟
b. moja=ji kaja va=aa? مادرت (در) خانه است؟

صورت منفی سه فعل مذکور به ترتیب /nasi/، /nasa/ و /na/ «نیست» است:

- 61) a. pija=mi nasi پدرم نیست.
b. moja=mi nasa مادرم نیست.

- 62) ?etan kaja va na کسی (در) خانه نیست.

- 63) a. pija=mi kjj a va aa پدرم (در) خانه نیست.
b. moja=mi kaja va aa مادرم (در) خانه نیست.

برخی از گویشوران (شاید به قیاس با فارسی) با حذف سایشی چاکنایی از آغاز صورت‌های فعلی مذکور، از صورت‌های پی‌بستی مذکر و مؤنث =asi و =asa «است» به جای صورت بدون تمایز جنس aa «است» استفاده می‌کنند، مانند:

- 64) a. mørtazə yyb=asi? مرتضی خوب است؟
b. xyb=a, dasbus=asi خوب است. دست‌بوس است.

- 65) a. marjam yyb=asa? مریم خوب است؟
b. xyb=a, dasbus=asa خوب است. دست‌بوس است.

یارشاطر (1983; 1985) به جای دو صورت *haii* و *hasa*، صورت‌های *a* و *-āsa* را برای سوم شخص مفرد مذکر و مؤنث ضبط کرده که با یافته‌های این مقاله همخوانی ندارد. او همچنین، برای دوم شخص مفرد نیز دو صورت *a* (مذکر) و *e* (مؤنث) را ذکر کرده که با نتایج این مقاله متفاوت است. در واقع، در صورت دوم شخص مفرد هیچ تمایزی بین دو جنس وجود ندارد و تنها صورت */e/* به کار می‌رود:

- 66) a. *mørtazə! tə xɑfɔl=??* مرتضی! تو خوشحالی؟
 b. *marjam! tə xɑfɔl=??* مریم! تو خوشحالی؟

۳-۲-۴. مطابقت مسند با نهاد (مسندالیه)

همانگونه که در بخش ۴-۲-۱ (مثال‌های (۴۹) تا (۵۱) و (۵۳) تا (۵۵)) گفته شد، صفت در نقش اسنادی یا همان مسند، با نهاد یا مسندالیه مطابقت نمی‌کند. در این موارد صرفاً فعل ربطی (صورت سوم شخص مفرد آن) و آن هم فقط در زمان‌های ماضی، تمایز جنس مؤنث از مذکر را نشان می‌دهد، ولی استثنائاً آن صفات بیانی که صورت مذکرشان مختوم به واکه *///* و صورت مؤنثشان مختوم به واکه */e/* است، می‌توانند به صورت اختیاری با مسندالیه (در هر دو زمان مضارع و ماضی) مطابقت کنند و هر دو شکل دارای مطابقت بدون مطابقت کاربرد دارند. مثال‌های زیر این مطلب را تأکید می‌کنند:

- 67) a. *nen rrr əvɪr-a ba-vd-a*
 این صفت فعلی ساز (ذ) - شد - پیشوند
 این خر آستن شده. (ذ) خر آستن
 b. *nen-a əvɪr-e ba-vd-e*
 این صفت فعلی ساز (ؤ) - شد - پیشوند
 این گاو آستن شده. (ؤ) گاو آستن
- 68) a. *dade=fɪ divun-a=aa*
 ۳ش ج=برادر (ذ) است=ذ - دیوانه
 برادرش/برادرشان دیوانه است.
 b. *dəd=fɪ divun-e=aa / divun-a=aa*
 ۳ش ج=خواهر (ؤ) است=ذ - دیوانه / است=ؤ - دیوانه
 خواهرش/خواهرشان دیوانه است.

- 69) a. $dade=f\bar{i}$ $divun-a$ $b\emptyset$
 ۳ج=برادر (ذ) ذ - دیوانه بود
 برادرش/برادرشان دیوانه بود.
- b. $d\ddot{a}d=f\bar{i}$ $divun-e=vd-a / divun-a=vd-a$
 ۳ج=خواهر (ؤ) ؤ - بود=ذ - دیوانه / ؤ - بود=ؤ - دیوانه
 خواهرش/خواهرشان دیوانه بود.
- 70) a. nen $m\bar{j}f\bar{i}n$ $vydzyf\bar{f}-a=aa$
 این ماشین (ذ) است=ذ - کوچک
 این ماشین کوچک است.
- b. $nen-a$ $m\ddot{a}rind\bar{z}e$ $vydzyf\bar{f}-e=aa$
 ؤ - این گنجشک (ؤ) است=ؤ - کوچک
 این گنجشک کوچک است.

۴-۲-۴. مطابقت فعل لازم با فاعل

صورت سوم شخص مفرد همه افعال لازم، فقط در ساخت های ماضی از نظر جنس دستوری با فاعل مطابقت می کند. نشانگر مؤنث در ماضی ساده و ماضی استمراری، مانند آنچه در بخش های دیگر (مانند ۱-۱-۴) نیز نشان داده شد، پسوند بی تکیه $-a/-\bar{a}$ است که به پایان ستاک ماضی وصل می شود. مثال های زیر برای نمونه ارائه شده است:

- 71) a. $varg$ $ba-\ddot{a}$ گرگ زایید.
 گرگ (ذ) زایید - پیش فعل
- b. $\bar{?}asb$ $ba-\ddot{a}-[j]a$ اسب زایید.
 اسب (ؤ) ؤ - زایید - پیش فعل
- 72) a. rrr $ba-f\bar{f}ard$ خر چرید.
 خر (ذ) چرید - پیش فعل
- b. \ddot{a} $ba-f\bar{f}ard-a$ گاو چرید.
 گاو (ؤ) ؤ - چرید - پیش فعل
- 73) a. $bahr\bar{m}ma$ $ee-f\bar{f}\emptyset$ بهرام می رفت.
 مع.ذ - بهرام رفت - نمود ناقص
- b. $marjam-e$ $ee-tt-a$ مریم می رفت.
 مع.ؤ - مریم ؤ - رفت - نمود ناقص

- 74) a. nun ttt -amma او (ذ) می آمد.
او آمد - نمود ناقص
- b. nun-a ttt -amma-[j]a او (ؤ) می آمد.
ؤ - آمد - نمود ناقص

این در حالی است که در دیگر ساخت‌های ماضی که به جای ستاک ماضی از صفت فعلی استفاده می‌شود، تمایز جنس به مانند آنچه درباره صفت‌های بیانی گفته شد، در صفت فعلی و فعل کمکی نشان داده می‌شود (نشانه صفت فعلی برای مذکر و مؤنث، به ترتیب دو پسوند /-// و /-e/ است)، مانند:

- 75) a. nen pyra vydzyfj-f-a ba-tt-a(-bø) raz این پسر کوچک رفته (بود) باغ.
b. nena døte vydzyfj-f-e ba-ft-e(-vd-a) raz این دختر کوچک رفته (بود) باغ.

در مثال (۷۶) پسوند بی تکیه a- که در قسمت‌های قبلی چندین بار به عنوان رایج‌ترین نشانگر مؤنث‌ساز به آن اشاره شد، توانسته است علاوه بر اسم به دیگر اجزای جمله وصل شود که این مسأله مؤید وجود مطابقت تجانسی در ابیانه‌ای هست:

- 76) ja (< *e-a) karg-a gørd-a b-amma-[j]a ryja kaja
یک (ؤ) یک مرغ بزرگ آمد توی خانه.
ؤ - بزرگ ئ - مرغ

گفتنی است که در گویش طره‌ای رایج در روستای طره در فاصله سه کیلومتری ابیانه که به گویش ابیانه‌ای شباهت بسیار زیادی دارد، مطابقت صورت سوم شخص در زمان‌های مضارع همه افعال لازم و متعدی نیز رخ می‌دهد. مثال‌های جدول (۵) نشانگر این مطلب است:

جدول ۵. صورت سوم شخص مفرد مضارع ابیانه‌ای و طره‌ای

ایبانه‌ای	طره‌ای	فارسی
nun ?e-f-e	nun aa-f-e	او (ذ) می‌رود
nuna ?e-f-e	nuna aa-f-e-[?]a	او (ؤ) می‌رود
nun ba-f-e	nun ba-f-e	او (ذ) برود
nuna ba-f-e	nuna ba-f-e-[?]a	او (ؤ) برود

۴-۲-۵. مطابقت فعل با مفعول مستقیم (در زمان‌های ماضی)

گوش ایبانه‌ای به مانند بیشتر گویش‌های مرکزی دارای ساخت کُنایی است. از این رو، در زمان‌های ماضی، فعل متعدی از لحاظ جنس و شمار با مفعول مستقیم مطابقت می‌کند. شایان ذکر است که در برخی افعال مرکب لازم نیز (مانند مثال C. ۷۹)، گهگاه هم‌کرد یا همان فعل سبک، با اسمی که نقش جزء غیر فعلی فعل مرکب را دارد مطابقت می‌کند. نشانگر جنس مؤنث همان مواردی هستند که در توضیح فعل‌های لازم گفته شد. مثال‌های زیر این موضوع را روشن می‌کنند:

- 77) a. tɒlɒm ==e-za تلمب^۱ (ذ) می‌زد.
 (ذ) تلمب عامل=ناقص=عامل زد - نمود ناقص=عامل
- b. maʃke ==e-za-[j]a مشک (ؤ) می‌زد.
 (ؤ) مشک عامل=ناقص=عامل ؤ - زد - نمود ناقص=عامل
- 78) a. ʔe bəh==ɔm ba-ʃʃt یک رتیل (ذ) پیدا کردم.
 (ذ) یک عامل=رتیل (ذ) پیدا کرد - پیش فعل
- b. ja ʔeʃbeɔɔm ba-ʃʃt-a یک شپش (ؤ) پیدا کردم.
 (ؤ) یک عامل=شپش ؤ - پیدا کرد - پیش فعل
- 79) a. ɔɔji d==d va-χa (<*va-χard) چای (ذ) داغ خوردی.
 (ذ) چای عامل=داغ خورد - پیشوند
- b. ɔɔv dɔ-[ʔ]==d va-χard-a آب (ؤ) داغ خوردی.
 (ؤ) آب عامل=ؤ - داغ ؤ - خورد - پیشوند
- c. ja karrij==d ba-χard-a یک سیلی (ؤ) خوردی.
 (ؤ) یک عامل=سیلی ؤ - خورد - پیش فعل

۵. بحث و نتیجه‌گیری

زبان‌های دارای جنس دستوری از لحاظ تعداد و نوع واژه‌هایی که با اسم هسته مطابقت نشان می‌دهند با هم متفاوت‌اند. بررسی حاضر بیانگر آن بود که ایبانه‌ای دارای مقوله جنس

۱. مشک بزرگ از پوست گاو

دستوری تقریباً فراگیری است که طبقه‌های واژگانی اسم، ضمیر، صفت و فعل را در بر می‌گیرد؛ به گونه‌ای که آشکارا می‌توان نشانگر(های) جنس دستوری را مشاهده کرد. از آنجا که مطابقت جنس دستوری می‌تواند در سطوح مختلفی از اجزای کلام اتفاق بیافتد، جایگاه‌های مطابقت جنس، یعنی وابسته‌های هدفی که از لحاظ جنس با هسته مطابقت می‌کنند، هم در سطح گروه اسمی و هم در سطح بند بررسی شد.

در سطح گروه اسمی، بیشتر وابسته‌های اسم مطابقت نشان می‌دهند. البته چون مطابقت دو مورد از این وابسته‌ها، یعنی ضمیر اشاره و صفت پرسشی «کدام» - که هر دو قبل از هسته اسمی واقع می‌شوند - همواره رخ نمی‌دهد، به نظر می‌رسد که مطابقت وابسته‌های پیشین اسم در حال کم‌رنگ شدن و نابودی است. در سطح بند نیز، افعال لازم (سوم شخص مفرد) با فاعل و افعال متعدی با مفعول خود از لحاظ جنس مطابقت می‌کنند. گرچه کوربت (111: 1991) به پیروی از جهانی ۳۱ گرینبرگ اظهار می‌کند که از دید بین‌زبانی مطابقت جنس فعل با فاعل یا مفعول خود در مقایسه با مطابقت جنس صفت با هسته اسمی (موصوف) رواج کمتری دارد، ولی طبق آنچه در یافته‌ها مطرح شد، در ایبانه‌ای از این نظر تفاوتی بین این دو نیست و هر دو مورد به یک اندازه رواج دارند. از آنجا که در پیشینه زبان‌های ایرانی باستان چنین مطابقتی در سطح بند، میان فعل با فاعل یا مفعول مشاهده نمی‌شود، بنابراین وجود مطابقت مذکور در این گویش را باید حاصل نوآوری و تحول زبانی دانست.

همچنین، حضور یک نشانه جنس‌نمای واحد، یعنی پسوند فاقد تکیه /-a/ را که علاوه بر اسم‌های مؤنث، پس از عناصر مطابقت صفت و فعل نیز قرار می‌گیرد (مانند مثال ۷۶)، می‌توان شبیه به شکلی از مطابقت دانست که کوربت (117: 1991) آن را مطابقت تجانسی نامیده است. نکته پایانی آنکه چون مطابقت جنس دستوری در ایبانه‌ای فقط محدود به شمار مفرد است و این تمایز اصلاً در صورت‌های جمع مطرح نیست، می‌توان گفت نظام جنس دستوری این گویش همگرا است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

سپاسگزاری

از همکاری صمیمانه گویشوران محترم به خصوص آقایان بهرام زمانپور ابیانه و محمدحسین ابیانه تقدیر و تشکر می‌کنم.

ORCID

Mohammad-Mehdi
Esmaili

<http://orcid.org/0000-0002-3094-389X>

منابع

- آهنی، محمدرضا. (۱۳۷۳). بررسی گویش ابیانه از توابع نطنز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- امینی، عطیه و راسخ مهند، محمد. (۱۴۰۰). جنس دستوری در زبان آمرهای. زبان‌شناسی گویش‌های ایرانی، ۶(۸)، ۱۲۳-۹۹.
- امینی ابیانه، فرح. (۱۳۷۳). بررسی برخی ویژگی‌های دستوری در گویش ابیانه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- رضایی، والی و رضویان، سید غیاث‌الدین. (۱۳۹۵). نظام جنس دستوری در گویش جوشقانی. فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین، ۶(۱۴)، ۶۶-۴۳.
- شفایی، ایفا و یوسفی، سعیدرضا. (۱۳۹۹). بررسی نظام جنسیت در گویش وفسی. زبان و زبان‌شناسی، ۱۶(۳۲)، ۲۱۸-۱۹۵.
- صناعتی، مرضیه. (۱۳۹۴ الف). ابیانه و گویش آن. زبان پژوهی، ۷(۱۴)، ۱۰۱-۱۲۵.
- صناعتی، مرضیه. (۱۳۹۴ ب). واژه‌نامه گویش ابیانه. پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون.

References

- Ahani, M. (1994). *A study of the dialect of Abyane, in the suburbs of Natanz* [aa ttrr's teeii s, Uii rrr ii ty ff Thhra]. [In eeriia]
- Amini, A., & Rasekh-Mahand, M. (2021). Grammatical gender in Amora language. *Journal of Iranian Languages and Linguistics*, 6(8), 99-123. [In Persian]

- Amini Abyane, F. (1994). *A study of some grammatical features in the dialect of Abyane* [aa ttrr's thssis, Allmneh aa aatbbai University]. [In Persian]
- Corbett, G. G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, G. G. (2005). Number of genders. In M. S. Dryer, & M. Haspelmath (Eds.), *The World Atlas of Language Structures*, (pp. 126-129). Oxford: Oxford University Press.
- Corbett, G. G. (2007). Gender and noun classes. In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description, Grammatical Categories and the Lexicon*, (Vol. 3) (pp. 241-279). New York: Cambridge University Press.
- Greenberg, J. H. (1978). How does a Language acquire gender marker?. In J. H. Greenberg, C. A. Ferguson & E. A. Moravcsik (Eds.), *Universals of Human Language, III: Word Structure*, (pp. 47-82). Stanford: Stanford University Press.
- Krahnke, K. J. (1976). *Linguistic relationships in Central Iran* [Doctoral dissertation, University of Michigan].
- Lecoq, P. (1974). ee ii ll ett e d'Abynn.. *Studia Iranica*, 3/1, 51-63.
- Lecoq, P. (2002). *Recherches sur les Dialectes Kermaniens (Iran Central)*, *Acta Iranica* 39. Leuven: Peeters.
- Mttssoié, R., (2044). *Gender in Indo-European.*, Heidelberg: Unvarsitätsverlag Winter.
- Rezaei, V., & Razavian, S. G. (2016). Gender system in Jowsheqani dialect. *Journal of Iranian Regional Languages and Literature*, 14, 43-66. [In Persian]
- Sanāati, M. (2015a). Abyane and its dialect. *Zabanpazhuhi (Journal of Language Research)*, 7(14), 101-125. [In Persian]
- Sanāati, M. (2015b). *Dictionary of the Dialect of Abyane*. Tehran: Research Institute of Cultural Heritage and Tourism. [In Persian]
- Shafai, I., & Yusefi, S. (2022). The study of gender system in the Vafsi dialect. *Language and Linguistics*, 16(32), 195-218. [In Persian]
- Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yarshater, E., (1969). *A Grammar of Southern Tati Dialects*. The Hague and Paris: Mouton.

- Yarshater, E. (1933). *Abyā'''' ī*. In E. Yarshater (Ed.), *Encyclopædia Iranica*, (Vol. I) (pp. 404-405). New York: Mazda Publishers.
- Yarshater, E. (1985). Distinction of grammatical gender in the dialects of Kāšnn rroii cce add ddjoinigg rraa.. In J. Duhhssee-Guillemin & P. Lecoq (Eds.), *Papers in Honour of Professor Mary Boyce II, Acta Iranica 25*, (pp. 727-745). Leiden: Brill.
- Yarshater, E. (1999). *Bīdool*. In E. Yarshater (Ed.), *Encyclopedia Iranica*, (Vol. IV) (pp. 247-249). New York: Mazda Publishers.

استناد به این مقاله: اسماعیلی، محمد مهدی. (۱۴۰۲). بررسی مطابقت جنس دستوری در گویش ایبانه‌ای. *علم زبان*، ۱۰ (۱۸)، ۲۷۸-۲۴۵. doi: 10.22054/LS.2023.73653.1579

Language Science is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.